

Юлія ЛАСКАВА,
orcid.org/0000-0003-4968-3159
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри українознавства
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) *y.v.laskava@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД РОМАНУ (ЗА ТВОРОМ В. ЛИСА «І ПРИБУДЕ СУДДЯ»)

Статтю присвячено осмисленню психологізму в жанрі детективу, а також засобам його реалізації в літературі на прикладі роману В. Лиса «І прибуде суддя». У процесі розгляду специфіки природи жанру звернено особливу увагу на історію його формування, з'ясовано основні ознаки детективного канону, показано специфіку психологічного у творчому доробку письменника і доведено можливість реалізації психології в детективі. Особливу увагу приділено образу головного героя роману – Георгію Лащук, внутрішній світ якого автор зображує на межі діаметрального протилежних особистостей. Таким чином, доведено, що для всебічного розуміння та осмислення теми, а також створення психічного та психологічного портрету героя важливі не тільки риси, а й засоби вираження психологізму.

Під час аналізу психологічної складової частини детективного жанру означено етимологію поняття психологізму, його витоки та всі складники, що творять це явище. Знайти їх можна, послугуючись працями З. Фрейда і К.-Г. Юнга, що започаткували дослідження психологізму. У вітчизняному літературознавстві зв'язку психології з художнім текстом присвячено не так багато праць, але саме в детективі характерні риси психологізму знайшли найбільше відображення. Також простежено модифікацію детективного роману, а саме впровадження та синтезу елементів детективу та психологізму, з огляду на досвід літературознавців та критиків різних поколінь

Метою дослідження зумовлено використання різних методів: порівняльно-типологічного, герменевтичного, історико-літературного. Застосовано формальний, структурний, а також аналітично-описовий метод, який полягає в підборі та аналізі матеріалу.

У результаті дослідження з'ясовано, що явище психологізму не тільки пройшло через століття, але й виробило свої відмінні риси, способи свого прояву, завдяки яким читач може простежити його наявність у творі. Зокрема, це відбувається за допомогою використання художньої деталі, монологів та діалогів, пейзажів, прийомів замовчування, роздумів головних героїв, також через оніричний простір та багатьма іншими засобами. На прикладі доведено, що засоби психологізації тексту найширше реалізуються в детективному каноні.

Ключові слова: психологія, детективний роман, оніричний простір, психоаналіз, художня деталь.

Yuliia LASKAVA,
orcid.org/0000-0003-4968-3159
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) *y.v.laskava@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL DETECTIVE AS A SPECIAL KIND OF NOVEL (BY THE WORK OF V. LYS «AND THE JUDGE WILL COME»)

The article is devoted to comprehension of psychology in the genre of the detective, as well as means of its implementation in the literature on the example of the novel by V. Lysa "And the judge will come". Considering the specific nature of the genre, paid special attention to the history of its formation, found the main features of the detective canon, shown the specificity of the psychological in the creative work of the writer and proved the possibility of implementing psychology in the detective. Some attention is devoted to the image of the main character of the novel – Georgy Lashchuk, the author describes his inner world as the border of the diametral opposite personalities. So it has been proven that for those who want to know and understand everything how to draw a mental and psychological portrait of a hero, it's important not only to draw, but the ways of expressing of psychologism.

During the analysis of the psychological component of the detective genre, the etymology of the concept of psychology, its origins and all components that make up this phenomenon are indicated. Find them possible, using the works of Z. Freud and K.-G. Jung, who initiated the study of psychology. In domestic literary studies, the connection between psychology and artistic text is devoted not so much to the works, but it is in the detective that the characteristic features of psychology are most reflected. The modification of the detective novel has also been

searched: the same synthesis of elements of the detective and psychologism, according to more literary knowledge and criticism of the greatest generations.

The purpose of the study is due to the need to use different methods: comparative-typological, hermeneutic, historical and literary. The formal, structural, as well as analytical-descriptive method, which consists in the selection and analysis of the material, has been applied.

The study found that the phenomenon of psychology not only passed through the centuries, but also developed its distinctive features, the ways of its manifestation, through which the reader can trace its presence in the work. In particular, this is done through the use of artistic details, monologues and dialogues, landscapes, silences, reflections of the main chyro, also through onyx space and many other means. As an example, it is proved that means of psychologizing the text are widely implemented in the detective canon.

Key words: *psychology, detective novel, onyx space, psychoanalysis, artistic detail.*

Аналіз досліджень. Окрему ланку в дослідженні сформованості літературознавчої науки займає психологія. Адже вони в комплексі дають розгалужену характеристику образів, здійснюють цілісний аналіз художнього тексту, відтворюють сутність буття та ін. Серед українських літературознавців досліджувана тема висвітлена в працях А. Волкова, Н. Зборовської, М. Караменова, І. Назаренка, О. Січкара, В. Фашенка. Серед зарубіжних дослідників можна виокремити А. Єсіна, З. Фрейда та ін.

Дослідженню саме детективного жанру найбільшої уваги приділяли Т. Бовсунівська, Л. Кицак, Г. Крапівник, Б. Лепешко, С. Філоненко, а серед закордонних літературознавців – С. Ван Дайн, Г. Гейкрафт та Г. Честертон.

Актуальність роботи виражається в розгляді нової моделі побудови фабули детективного роману із використанням психологізму, перш за все, як літературного факту, художнього прийому, а не лише як засобу аналізу.

Невирішена частина проблеми полягає в дослідженні впливу психологізму на жанрову модифікацію детективного роману. Психологізм трансформує усталені канони й інших жанрів художньої літератури, через що й має велику популярність серед дослідників та потребує більш детального аналізу.

Мета статті. У процесі роботи за мету дослідження було поставлено з'ясувати родову специфіку та морфологію детективного роману. Серед художніх творів ХХІ століття для практичного аналізу ми вибрали психологічний детектив В. Лиса «І прибуде суддя», обґрунтовуючи це наявністю в тексті роману яскраво виражених елементів названого жанру.

Наукова новизна роботи полягає в з'ясуванні жанрової модифікації використаних у романі В. Лиса «І прибуде суддя» елементів детективу та психологізму. Робота значно розширить коло досліджень про художній та науково-популярний доробок українських митців у жанрі детективного роману, підкреслить та доповнить уявлення про творчу манеру письменника, його світоглядно-естетичні позиції.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню психологізму як явищу літератури присвячено не таку кількість уваги порівняно з його виявом у конкретних художніх текстах українських і світових письменників. Перш за все, психологізм виступає художньою деталлю і водночас рушійною силою тексту. За словником, психологізм – це спосіб зображення душевного життя людини в художньому творі: відтворення внутрішньої динаміки життя персонажа, змін душевного стану, аналіз властивостей особистості героя (Словник літературознавчих термінів).

Цей термін бере початок у працях відомих психотерапевтів і науковців З. Фрейда, К.-Г. Юнга, котрі розглядають його в контексті аналізу людської душі. Ю. Ковалів у літературознавчій енциклопедії визначає це поняття як спосіб передачі внутрішнього світу персонажа, його емоцій як реакції на зовнішні чинники (Ковалів, 2007: 292). Підтримали таку позицію А. Волков та І. Назаренко.

Психологічні вчення З. Фрейда, спрямовані на виявив модерної психоаналітичної цінності тексту, звернули увагу літературознавців на необхідність осмислити несвідому творчу активність психологізму. Психоаналітичний метод З. Фрейд прирівнював до літературної діяльності, зауважуючи, що історії хвороб, які він записував, подібні до новел, а фантазування, до яких вдаються невротики, схожі на сімейні романи. Тому Н. Зборовська і О. Січкара, дослідниці наукової діяльності З. Фрейда і К.-Г. Юнга, вважають за доцільне розглядати зв'язок літератури і психології через показ становлення психоаналізу.

Проводити дослідження впливу психологізму на художній текст краще, спираючись на твори з гострим сюжетом, зокрема на детективний роман. «Детектив (від лат. *detektare* – розкривати, *detective* – слідць) – різновид пригодницької літератури, особливий вид художньої оповіді, в центрі якої – процес розслідування злочину й ідентифікації злочинця» (Волков, 2001: 145). Як жанр детектив стосується того різновиду літератури, який тривалий час залишався без уваги серйозної критики.

Є різні думки про природу детективу, зокрема Т. Бовсунівська вважає, що не дарма детектив довгий час опинявся поза увагою жанрологів, бо сприймався як низько-естетичне утворення масової культури і зовсім нещодавно критика звернула увагу на існування такого жанру. Т. Бовсунівська і Г. Крапівник зараховують детектив до масової літератури, котра, за словами Т. Бовсунівської, задовольняє «колективні (не індивідуальні) потреби широких читацьких шарів» (Бовсунівська, 2009: 468). С. Філоненко висуває думку, що правила детективного жанру є випадком встановлення жорстокого жанрового канону. На підтвердження цієї думки можна навести такі праці іноземних вчених-літераторів, як «Убивство заради задоволення» Г. Гейкрафта, «Двадцять правил детективу» В. Дайна або ж «Як пишеться детективне оповідання» Г. Честертон, «Десять заповідей детективного роману» Р. Нокса, в яких закладено теоретичне підґрунтя детективу як жанру.

Реалізація психології в детективному жанрі – тема актуальна й мало досліджена в наукових колах. У наш час на літературному обрії є чимало класичних літературних варіацій психологічного детективу. Серед талановитих детективістів можна назвати таких відомих письменників, як Е. Габоріо, А. Грін, В. Коллінз, А. Конан-Дойль, Е. По, Г. Честертон. Створена А. Конаном-Дойлем постать Шерлока Холмса стала традиційною, вона часто піддається численним наслідуванням і пародіям. Водночас сформувалися численні англійські та американські школи, лідером яких стає відома А. Крісті, авторка низки психологічних детективів, а також не менш популярні Д. Ле Каре, Р. Чандлер, Д. Чейз та ін. Як приклад сучасного психологічного детективу можна виділити роман В. Лиса «І прибуде суддя».

«І прибуде суддя» В. Лиса – роман про людину, яка береться судити інших за своїми поняттями й законами. Як стверджує сам автор, його завжди цікавили письменники, які ставили своїх героїв на межу. Тому у своєму творі В. Лис досліджує, як далеко людина може зайти в намаганні судити, «бо на тій межі отой суд починає працювати проти неї самої».

Показу найпотаємніших закутків людської душі В. Лис приділяє найбільше уваги, однак сюжет ускладнюється містифікацією тексту, а, як відомо, містика – це завжди загадка. Містику зустрічаємо вже на початку роману, там вона надає певної символічності тій чи тій ситуації, наприклад: «У кишені намацав квиток, куплений учора, – один із чотирьох, що продавалися на цей прохідний потяг у касі попереднього продажу Луцького вокзалу...

Я відсмикнув руку, наче обпікся» (Лис, 2018: 16). Випадок із квитком подібний до kota, що обпікає собі вуса в гарячому молоці й більше його не чіпатиме. Наш герой звертати увагу на подібне не звик, тому переконати його в слушності тих застережень зможе лише те, що торкнеться Георгія особисто – смерть близьких.

Синтез психології та детективу проявляється в тексті й через множинну особистість протагоніста. Георгій Лащук – дві людини в одному тілі: «Перший працює помічником голови суду, сумлінно виконує свої обов'язки... Другий щовечора, кожного пізнього осіннього вечора, вирушав у свої дивні мандри глухими пустельними вулицями Старої Вишні» (Лис, 2018: 56). Розлад особистості героя можна вважати ключовим із точки зору детективного роману, адже розв'язка пов'язана з тією частиною Георгія, котра увесь час перебувала в несвідомому стані, і лише після каяття іншої половини в скоєних злочинах герой повертається до реального світу, в якому немає містики, немає загадок і потаємних рожевих кімнат.

Усе довкола Георгія існує в якійсь іншій реальності, автор деталізує кожен з образів персонажів, що оточують Лащука, особливо це стосується жіночих образів. Містичним чином, після зустрічі з головним героєм, помирає Людмила Черняк, провідниця поїзда, яким їхав Георгій. Автор описує Людмилу такою, якою її бачить головний герой: знервованою, сумною, збентеженою через щось йому невідоме. Художня деталь виявляється в намаганні провідниці точно виміряти час, котрий залишається до станції, аби швидше її проминути і позбутися Георгія: «До Старої Вишні ще три зупинки: Рожище, Голоби й Ковель. Майже три години їзди. Дві з половиною. Якщо точніше – дві години сорок сім хвилин. «Виміряй із секундами», – покепкувала з себе провідниця» (Лис, 2018: 8). Таке несвідоме прагнення виникає через те, що працювати суддею чоловік їде саме до рідного міста Людмили, тому їй здається, ніби Георгій бачить її душу наскрізь: «Я став у дверях купе й пожартував, що, доки ми доїдемо до Старої Вишні, може, встигну її засудити, якщо є, звичайно, за що. Нехай лишень признається у своїх гріхах. Вона сумно поглянула на мене і сказала: – Не встигнете. Це було б дуже довго. – Дуже довго – що? – Розповідати» (Лис, 2018: 21). Герой із дитинства для себе вирішив, що прагне знати, хто винен, а кого лише намагаються винним зробити. Однак чи здатна людина здійснити суд над собою? Це питання стосується не лише Георгія Лащука, але й кожного з нас.

Серед ознак, притаманних психологічному детективу, В. Лис виділяє тип наратора і різноманітні психічні відхилення. Ці обидва чинники є важливими, бо перший психологізує текст (гомодієгетичний наратор), а другий вміє вчасно підживити сюжет новими підозрами, недовірою до дійсності, як-от: роздуми головного героя про дивні дії лікарів, параноя, що переслідує Георгія протягом усього твору тощо: «Я пригадав: «швидка» рушила від готелю не відразу. Невже ті, що в машині, чекали – потраплю я до готелю чи ні? Наче ждали, що я спостерігатиму за ними, як вони від'їжджають і опиняються перед моргом, який насправді був крамницею. Навіщо?» (Лис, 2018: 48). Георгія Лашука тягне до містичного, невідомого, саме тому його нічні мандрівки й продуктивні для розслідування й небезпечні водночас: «Щомиті в мені росло, аж поки не стало непереборним бажання піти до крамниці й поглянути, що там діється... Як не дивно, воно зростало з кожним кроком, доки я не опинився перед дверима» (Лис, 2018: 49). Ця ж параноя межує з авантюризмом головного героя, що підбурює його до тих самих щовечірніх мандрівок містом на самоті: «Але не зникла потреба вирушати у вечірні мандрівки безлюдними вулицями Старої Вишні» (Лис, 2018: 60).

Побудова сюжету «І прибуде суддя» – лінійна, наявність ретроспекцій у романі – незначна, і застосовується більше з метою створення того ж психологічного напруження для читача. Стосовно доказу, як визначення істинності твердження через встановлення необхідного зв'язку з іншими твердженнями, котрі приймаються за істинні, скажімо, що Георгій Лашук хоч і грає роль детектива, але не відрізняється особливою увагою до причини злочину. Його цікавить, до чого та чи та подія може призвести. І все ж страх перед можливим розкриттям таємниці шокує героя, доводить майже до розпачу: «Я дивився на гудзик і відчував, як вертається до мене щось нерозгадане, що мало завітати до збаламученої голови перед поверненням оперативника. Але водночас я збагнув: тепер боюся цього, боюся дізнатися щось незвичайне, таке, що, може, мені знати не слід» (Лис, 2018: 93).

Якщо містифікація сюжету – прийом, до якого автори вдаються час від часу, то тлумачення сно-

видінь зазвичай має місце у психологізації тексту. Зумовлена така популярність широким спектром можливості використання сну, як розкриття найпотаємніших бажань людини, її прихованих пристрастей, почуттів тощо. Психологія оніричного простору в романі «І прибуде суддя» виступає в тісному взаємозв'язку з детективним «скелетом у шафі» Старої Вишні. Через містичність того, що відбувалося у Старій Вишні та психіці Георгія, для читача зникає межа між реальним світом і сном: «Іноді процесія здавалась мені нереальною, як і все, що відбувалося зі мною останнім часом» (Лис, 2018: 219). Скептичне ставлення Георгія Лашука до тлумачення власних сновидінь негативно впливає на подальшу його долю: «Зненацька я пригадав свій сон. Ніколи не надавав значення снам, але тут відчув, начебто у сні є щось, чого я не можу пригадати. Ну, біг до якоїсь споруди, але до якої? Навіщо і звідки? Але ж це сон, подумав я. Дарма шукати у ньому змісту, тим більше якихось деталей» (Лис, 2018: 22). Певні події в романі залишилися нерозкритими для читача, однак, якщо поглянути на них крізь призму сну і уявити, що весь твір – лише докір сумління, що наснився герою. Завершується роман розкриттям очей героєві на його розлад особистості й фактично виведенням зі сну: він не винен у вбивствах, хоча й намагався здійснити суд над собою, що якнайкраще характеризує синтез детективу й психології.

Висновки. Отже, на прикладі роману В. Лиса «І прибуде суддя» ми виявили характерні риси психологізму в детективі та засоби їх вираження: містика, що керує сюжетом; інтрига, утворена в результаті постійних роздумів героя, його самоаналізу; оніричний простір твору; психічні стани, в яких зображується протагоніст тощо. Треба сказати, що будь-яка деталь тексту або ж художній прийом (персоніфікація, нагнітання за допомогою символічних образів та ін.) можуть бути рушійною силою для вираження психологізму в тексті. Кожен автор, спираючись на власний досвід та внутрішні відчуття, обирає індивідуальні, неповторні засоби задля вираження глибини внутрішнього світу своїх героїв. Але в будь-якому разі це створюється завдяки наявності психологізму в художньому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.
2. Зборовська Н. В. Психоданаліз і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
3. Кицак Л. В. Детективний жанр в літературі ХХ ст. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 51–53.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.

5. Лис В. С. І прибуде суддя : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 240 с.
6. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : КВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
7. Назаренко І. О. Психоаналіз художньої творчості та проблема становлення художнього психологізму в українській літературі. *Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Серія: Філологія. Журналістика*. 2005. № 1. С. 86–91.
8. Січкач О. М. Психологізм в українській літературі. Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. 98 с.
9. Словник літературознавчих термінів. URL: https://literary_criticism.academic.ru/294/ (дата звернення: 11.10.2018).
10. Філоненко С. О. Закон і порядок: класичний канон детективного жанру. *Актуальні проблеми іноземної філології* : збірник наук. статей. Бердянськ, 2009. Вип. 4. С. 101–111.

REFERENCES

1. Bovsunivska T. V. *Teoriia literaturnykh zhanriv : Zhanrova paradyhma suchasnoho zarubizhnoho romanu : pidruchnyk*. [Theory of literary genres: Genre paradigm of the modern foreign novel: a textbook]. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 2009, 519 p. [in Ukrainian].
2. Zborovska N. V. *Psykhoanaliz i literaturoznavstvo : posibnyk*. [Psychoanalysis and literature studies: a guide]. Kyiv: Akademvydav, 2003, 392 p. [in Ukrainian].
3. Kytsak L. V. *Detektyvnyi zhanr v literature XX st.* [Detective genre in the literature of the XX cent.]. *Ukrainian language and literature at school*, 2009, Nr 8, pp. 51–53. [in Ukrainian].
4. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*. [Lexicon of general and comparative literature] / za red. A. Volkova. Chernivtsi: Golden Timpani, 2001, 636 p. [in Ukrainian].
5. Lys V. S. *I prybude suddia : roman*. [And the judge will come: a novel]. Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”, 2018, 240 p. [in Ukrainian].
6. *Literaturoznavcha entsyklopediia : v 2 t.* [Literary encyclopedia: in 2 volumes] / ed. Y. I. Kovaliv. Kyiv: CEC “Academy”, 2007. Nr 2, 624 p. [in Ukrainian].
7. Nazarenko I. O. *Psykhoanaliz khudozhnoi tvorchosti ta problema stanovlennia khudozhnoho psykholohizmu v ukrainskii literaturi*. [Psychoanalysis of artistic creativity and the problem of formation of artistic psychologism in Ukrainian literature]. *Bulletin of the Donetsk Institute of Social Education. Series: Philology. Journalism*. Donetsk, 2005, Nr 1, pp. 86–91. [in Ukrainian].
8. Sichkar O. M. *Psykhologizm v ukrainskii literaturi. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv filolohichnoho fakultetu*. [Psychologism in Ukrainian literature. Educational and methodical manual for students of the Faculty of Philology.]. Zaporozhye: Zaporozhye National University, 2010, 98 p. [in Ukrainian].
9. *Slovyk literaturoznavchykh terminiv*. [Dictionary of literary terms]. URL: https://literary_criticism.academic.ru/294/ (data zvernennia: 11.10.2018). [in Ukrainian].
10. Filonenko S. O. *Zakon i poriadok: klasychnyi kanon detektyvnoho zhanru*. [Law and order: the classic canon of the detective genre]. *Actual problems of foreign philology: a collection of sciences. articles*. Berdyansk, 2009, Nr 4, pp. 101–111. [in Ukrainian].